

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Уляна Миколаївна ОЛІЙНИК,

асистент кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права,
uljanka2009@ukr.net

УДК 342.727:342.731

УТВЕРДЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ДУМКИ, СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЇ В ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ЕПОХИ ПРОСВІТНИЦТВА

Аналізується зміст права на свободу думки, совісті та релігії в філософії права епохи Просвітництва. Наводяться аргументи на користь того, що саме цей період є особливо значущим як в аспекті теоретичного осмислення цього права, так і понятійного й концептуального їх оформлення, а також розширення можливостей практичного, реалізаційного їх вияву. Проаналізовано принципові позиції таких філософів та мислителів, як: Е. Е. К. Шефтсбері, Дж. Толанда, Е. Коллінза, Д. Дефо, Дж. Прістлі, Е. Берка, П. А. Гольбаха, К. А. Гельвеція, Т. Гоббса, П. Бейля, Б. Спінози, Ш. Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера, І. Канта, Т. Джефферсона. Підкреслено, що саме в цю добу право на свободу думки, совісті та релігії почали сприймати як природне, фундаментальне право кожної людини, що надане їй Богом, яке, окрім практичного розуміння, потребує правового закріплення, що й було зроблено в таких міжнародних документах, як: Декларація незалежності США (1776 р.), Білль про права (1789–1791 рр.), французька Декларація про права людини і громадянина (1789 р.). Зроблено наголос на тому, що з їх прийняттям свобода совісті була проголошена офіційно і не зводилася лише до свободи релігійної діяльності. Вона включала свободу думки, переконань, свідомості та усього, що стосувалось свободи духовного існування людини. Крім того, під правом на свободу совісті почали розуміти не лише право сповідувати будь-яку релігію, а й право

бути невіруючим, атеїстом, відокремлення церкви від держави, а школи від церкви. Саме ж право на свободу думки вважалося особливим духовним правом людини і вимагало, на думку мислителів, особливого захисту. Акцентується увага на системоутворюючій ролі та значенню інституту права на свободу думки, совісті та релігії в системі інших прав людини. Вказується на доцільності необхідності дати змістовне визначення права на свободу совісті не прив'язуючи його до поняття релігії. Наводяться аргументи на користь того, що це право ще в добу Просвітництва стало необхідною умовою подолання роз'єднаності людства, правової демократії, вирішення комплексу глобальних проблем. Зроблено висновок, що зміст свободи думки, совісті та релігії охоплює всі різноманітні форми світоглядної орієнтації, які можуть реалізовуватися як одноосібно, так і колективно рівною мірою. Доводиться, що епоха Просвітництва стала особливо значущим періодом як теоретичного оформлення права на свободу думки, совісті та релігії, так і практичного його вияву.

Ключові слова: свобода думки, совісті та релігії, Просвітництво, філософсько-правова парадигма, вільнодумство, природне, невідчужуване право, атеїзм, примус у релігії, деїзм, віра, переконання.

Питання свободи думки, совісті та релігії займали в філософсько-правовій думці Просвітництва одне з важливих місць. У центр уваги було поставлено людську особистість, а саме такі її елементи, як: совість, воля, свобода та свобода совісті. Ці ідеї були пов'язані з вільною особистістю, яка не визнає зовнішньої детермінації, що включає вплив традиції, нав'язаний авторитет та пануючу думку [1, с. 118]. Цей період характеризується не лише посиленням боротьби за утвердження гуманістичних ідей, розробкою проблем людської гідності в працях французьких та німецьких просвітителів, але й нормативним закріпленням концепції прав людини внаслідок буржуазних революцій. Головним питанням цієї епохи було вже не досягнення релігійних свобод, а їх правове закріплення та розширення. Ця епоха є ключовою щодо Модерну та Постмодерну, оскільки обидва періоди оперують тими ж ідеями, поняттями, проблемами, що й Просвітництво. Тому весь спектр філософсько-правових питань епохи Просвітництва активно виявляв себе у дискурсі цих двох періодів, власне, чому й аналізуватимемо ми саме цю добу.

Такі правові документи, як американська Декларація незалежності (1776 р.), Білль про права (1789–1791 рр.), французька Декларація про права людини і громадянина, проголосили невід'ємні права людини і громадянина. Саме в Декларації прав людини і громадянина вказувалося, що всі мають однакові права на розвиток своїх сил і здібностей, кожному гарантується захист і всі мають право на свободу совісті та віросповідання. У міру розвитку суспільних відносин,

розширення демократичних прав і свобод у розвинутих державах Європи та Америки свобода совісті стала розглядатися не лише як свобода віросповідання, але і як право особистості на свободу переконань і вільного прояву свого ставлення до релігії. Саме ця свобода в ті часи розумілась як головне завоювання демократії та лібералізму.

Аналіз філософсько-правових підходів щодо розуміння права на свободу думки, совісті та релігії у філософії права епохи Просвітництва дасть змогу цілісніше сформулювати та більш чіткіше осмислити в науковому дискурсі парадигму свободи думки, совісті та релігії.

Різноманітні аспекти права на свободу думки, совісті та релігії у добу Просвітництва аналізували такі філософи та мислителі як: К. Шефтсбері, Дж. Толанд, Е. Коллінз, Д. Дефо, Дж. Прістлі, Е. Берк, П. А. Гольбах, К. А. Гельвецій, Т. Гоббс, П. Бейль, Б. Спіноза, Ф. М. А. Вольтер, Ш. Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Т. Джефферсон та інші. Зокрема, систематизувавши їх, ми зможемо більш повніше розкрити формування та смислове наповнення парадигми права на свободу думки, совісті та релігії.

Метою статті є пошук змістовних характеристик та еволюції змісту філософсько-правових поглядів щодо особливостей становлення права на свободу думки, совісті та релігії в епоху Просвітництва.

Доба Просвітництва була досить важливим етапом у розвитку соціально-політичного та правового утвердження ідей свободи думки, совісті та релігії. Цей період виступав як своєрідна духовна формація, що виділялася власною світоглядною матрицею.

Разом з розвитком науки змінювалися й суспільні відносини, з чим щоразу ставало менше підстав для того, щоб вірити в залежність людини від надприродних сил. Саме тому в англійській релігійно-філософській думці XVIII ст. почало поширюватися явище так званого деїзму — Бог визнавався верховним розумом та вимагав одночасно матеріалістичного тлумачення всіх природних явищ. Його найбільш відомими представниками були **Е. К. Шефтсбері** (1671–1713 рр.), **Дж. Толанд** (1670–1722 рр.), **Е. Коллінз** (1676–1729 рр.), які відводили Богу в основному функції творця, заперечували «забобони», під якими вони фактично розуміли всі форми культу.

Джон-Ентоні Коллінз (1676–1729 рр.) у своїй праці «Роздуми про вільнодумство» висунув тезу про те, що кожен повинен вільно думати над питаннями, що пов'язані з релігією [2, с. 98]. Під вільнодумством він розумів застосування розуму, що полягає в прагненні дізнатися значення будь-якого положення в розгляді характеру доказів «за» або «проти» нього і в судженні про нього відповідно до удаваної сили або слабкості цих доказів.

Щодо причин, які лежать в основі вільнодумства, Д.-Е. Коллінз міркував таким чином:

1) якщо знання деяких істин заповідано Богом, якщо знання інших істин корисно для суспільства, якщо незнання небезпечно для нас, тоді кожен має право знати будь-яку істину, думати вільно;

2) як у ручних ремеслах, тільки шляхом проб, порівнянь і досвіду кожен досягає, що є найкращим і досконалим, так у науках досконалості можна досягти тільки через вільнодумство;

3) якщо люди або нехтують мисленням, або дозволяють переконати себе, що вони не мають права вільно думати, вони не тільки не зможуть досягти досконалості в науках, вони дійдуть до найбільшого абсурду, який тільки можна собі уявити, як у теорії, так і на практиці [3].

Обмеження вільнодумства, на його думку, сприяє поширенню зла. Д.-Е. Коллінз взагалі ставив знак рівності між «істинною релігією» і чеснотою.

Англійський філософ **Ентоні Купер Шефтсбері** (1671–1713 рр.), основна робота якого має назву «Характеристика людей, звичаїв, думок, часів», головною ідеєю для себе бачив принцип релігійної свободи і взаємної терпимості. При цьому він поширюється, на його думку, на представників всіх релігій та атеїстів, що для представників XVIII ст. було рідкістю. Вважаючи сутністю релігії віру в Бога і любов до ближнього, Е. К. Шефтсбері прагнув до утвердження її «істинної» форми, заснованої на принципах розуму. Відстоюючи право на свободу релігії, він вважав, що вона ні від чого не може залежати, в тому числі й від моралі. Як релігійна людина не завжди буде доброчесною, так і людина з високими моральними цінностями може бути атеїстом [4, с. 96].

Мораль і релігія в світогляді дійств зберігали нерозривний зв'язок. **Джон Толанд** (1670–1722 рр.) в працях «Листи до Сирени» (1704 р.), «Пантеїстикон» (1720 р.), розвиваючи матеріалізм, значно наблизився до атеїзму. Він називав християнство установою, призначеною для існування нашої моральності, розуміючи під християнством не його конкретні історичні форми, а «справжню релігію», очищену від забобів, фанатизму і нетерпимості.

Саму релігію мислитель критикував, оскільки вважав ядром походження всіх релігійних вчень неправильні уявлення про душу як нематеріальне начало. Він заперечував безсмертя душі, потойбічне життя, створення світу, доводив небожественне походження священних книг, заперечував чудеса, робив спроби пояснити походження релігії земними умовами [5]. Погляди англійських просвітителів, що не розділяли в загально філософському плані позицію дійств, серйозно варіювалися залежно від їх приналежності до тієї чи іншої конфесії.

Такі мислителі, як **Даніель Дефо** (1659–1731 рр.), **Джозеф Прістлі** (1733–1804 рр.), опираючись на Локка, відстоювали ідеї не тільки свободи віросповідання, а й відокремлення церкви від держави. Якщо Д. Дефо висував прагматичні аргументи, стверджуючи, що з встановленням терпимості люди робляться спокійнішими і добрішими, то Дж. Прістлі говорив про невід'ємне право людини «Поклонятися Богу в будь-якій формі» або не сповідувати «ніякої релігії» [6, с. 102].

Дж. Прістлі був одним з небагатьох англійських мислителів XVIII ст., що безперечно відносили свободу совісті до «природних прав». Він робив акцент на тому, що релігія є особистою справою, і

встановлений державний устрій (інститут державної привілейованої церкви) лише наносить шкоду. Вплив будь-якої церкви, на його думку, має бути обмеженим виконанням духовних функцій.

Значно складніше було питання рівності права на свободу совісті та релігії залежно від віросповідання. Навіть у кінці XVIII ст. це питання залишалося дискусійним в англійській просвітницькій філософії і поширювалося переважно на дисентерів (осіб, які відійшли від пануючої церкви), але не на католиків. Дж. Прістлі говорив про те, що повернення католикам їх прав можливе тому, що католицька церква відмовилася від практики крайньої нетерпимості, а її прихильники в Англії довели свою лояльність.

Очевидно, уявлення про нероздільність моралі та релігії, характерне навіть для англійських дійств, залишалося загальноприйнятим протягом усього XVIII ст. Тому англійські просвітители, вважаючи християнську релігію як таку суспільно необхідною, вже не надавали істотного значення її конкретним формам, вважаючи, що практично будь-яка з них, особливо протестантська, може виконати корисні функції.

Ірландський мислитель **Едмунд Берк** (1729–1797 рр.) стверджував, що «догмати всіх релігій, нехай і в різному ступені, несуть найважливішу істину». У своєму памфлеті «Роздуми про революцію у Франції» (1790 р.) Е. Берк, вважаючи релігію «основою цивілізованого суспільства», говорив про необхідність її неподільності з державою. Найважливішу функцію релігії він бачив у тому, щоб освячувати державну владу [7].

Французький філософ **Поль Анрі Гольбах** (1723–1789 рр.) основні принципові моменти свого вчення виклав у роботі «Система природи» [8, с. 666]. Мислитель наполягав на тому, що істинна терпимість та свобода думки є справжньою протиотрутою релігійному фанатизму. Він вважав, що сильна держава повинна забезпечити щастя та свободу людей через реалізацію ними їх права на свободу думки, совісті та релігії. Звертаючись до законодавців, він писав: «Якщо наш народ у силу звички цінує ілюзії, то необхідно дозволити сміливим людям вести просвітницьку роботу і підривати владу фанатизму. Зрівняйте секти, ніколи не втручайтеся у їхні суперечки. Надайте можливість кожній людині вільно думати по-своєму, якщо тільки її дії завжди відповідають розуму. Нехай правителі забезпечать своїм підданним свободу думки, дозволять кожному мріяти і фантазувати так, як тому думається, лиш щоб такі думки відповідало законам моралі та держави» [9].

Крім того, мислитель активно заперечував будь-яку ідею про Бога, відкидаючи релігію, яку вважав наслідком обману з боку духовенства. Він вважав, що у створенні релігії брали участь страх та обман. Якщо людина пізнає природу, то вона автоматично зрозуміє, що Бога та релігії не існує.

Французькі просвітители захищали право кожної людини думати по-своєму, жити індивідуальним, не схожим на інші, духовним жит-

тям. У цьому контексті **Клод Адріан Гельвецій** (1715–1771 рр.) писав, що звітувати про свою віру людина може тільки перед собою, і жоден правитель не може переслідувати за те, що хтось думає не так, як інші, оскільки кожен від природи отримує право думати і говорити те, про що думає. Мислитель відкидав традиційний погляд на те, що релігія є основою моралі. Критикуючи релігію, він вважав, що вона зберігається в силу обману з боку духовенства, яке підтримує держава. Гельвецій навіть закликав до рішучого державного придушення нетерпимості [10, с. 115].

Інші філософи-просвітники, такі як **Томас Гоббс** (1588–1679 рр.), **П'єр Бейль** (1647–1706 рр.), **Бенедикт Спіноза** (1632–1677 рр.), підтримували думку про те, що поняття «свобода совісті» необхідно тлумачити ширше, щоб його змістом охоплювалася не лише свобода віросповідання, але й можливість бути атеїстом.

У контексті цього питання варто згадати французького філософа **Франсуа Вольтера** (1694–1778 рр.), який вважав справжньою сутністю релігії мораль, негативно ставлячись до будь-яких догматичних суперечок. У статті «Релігія», підготовленій для «Філософського словника», ознаками «найкращої релігії» Вольтер вважав те, що вона повинна вимагати поклоніння «вищій істоті», з'єднуючись з ним у нагороду за чесноти і роз'єднуватись у покарання за злочини. Крім того, релігія повинна мати обмежену кількість догматів, проповідувати піднесену і безперечну мораль «вчити служити ближньому з любові до Бога і терпимо ставиться до всіх». Історично християнство мало нагадувало Вольтеру «Найкращу релігію». У 1767 році в листі до пруського короля Фрідріха II філософ стверджував, що християнство — «найсміховинніша, найбільш безглузда і найкривавіша з усіх релігій». Але якщо багато принципів християнства Вольтер називав «огидними», то ще огиднішим злом він вважав атеїзм, вважаючи очевидною відсутність у його прихильників взагалі будь-яких принципів [11, с. 112].

Рішуче засуджуючи релігійний примус, Вольтер був далеким від того, щоб наполягати на рівності прав громадян залежно від віросповідання. Він вважав правильним існування державного контролю над релігійними організаціями і навіть не наблизився до ідеї відокремлення церкви від держави та ідеї релігійної свободи. Усі церковні статuti, на його думку, повинні були видаватися державною владою.

У результаті у Вольтера ми спостерігаємо прояв типової для французьких просвітителів апології терпимості як відсутність переслідувань і примушування. Про право ж на законодавчо закріплену свободу совісті мова взагалі не йде.

Шарль-Луї Монтеск'є (1689–1755 рр.), якого мало хвилювало питання про істинність або неістинність тієї чи іншої релігії, позитивно, на відміну від Вольтера, оцінював історичне християнство. Усі релігії, які пом'якшують характер людини, є істинними, справжніми. Несправжні релігії, на думку Ш.-Л. Монтеск'є, хоча і не ведуть до порятунку, але можуть бути корисні, якщо сприяють земному щастю людини. Полемізуючи з П. Бейлем, Ш.-Л. Монтеск'є рішуче відкидав атеїзм,

відмічаючи, що якщо релігія навіть і марна для підданих, то вона щонайменше є корисною для правителів, які без релігії стають подібними до зірваного з ланцюга цього звіра.

Головну функцію релігії мислитель бачив у тому, щоб «робити людей добрими громадянами». У своєму творі «Про дух законів» (1748 р.) він розглянув дві ситуації:

- 1) в державі існує кілька релігій;
- 2) в державі існує лише одна релігія.

У першому випадку французький просвітитель вважав за необхідне прийняття законів, які б зобов'язали всі конфесії дотримуватися взаємної терпимості. У другому випадку він вважав, що буде правильно, якщо держава заборонить поширення нових релігій [12, с. 25].

Можна констатувати, що ні в «Дусі законів», ні в інших творах мислителя не прослідковується, як і у Вольтера, думка про необхідність відокремлення церкви від держави, немає й виразного формулювання права на свободу совісті. Разом з тим у Ш.-Л. Монтеск'є поряд з апологією терпимості, звичайної для просвітницької філософії, є в наявності й нетипове для неї ясне обмеження всевладдя держави в релігійній сфері, констатація взаємозв'язку між політичною і релігійною свободою.

Окремої уваги в історії розвитку ідеї свободи совісті та релігії варта фігура **Жан-Жака Руссо** (1712–1778 рр.). Якщо інші мислителі епохи Просвітництва знаходили аргументи на користь доцільності існування в державі різних релігій, то Руссо, з одного боку, виступав, як активний противник релігійної нетерпимості, але з іншого — фактично повертався до формули «чия влада, того і віра».

У релігійній сфері Ж.-Ж. Руссо допускав примус. Ідея світської держави не розглядалася ним як перспективна. На останніх сторінках свого найвідомішого трактату «Про суспільний договір» він зробив спробу вирішити протиріччя, що здавалося йому очевидним: «Не було б створено жодної держави якби релігія не служила їй основою».

«Усе, що порушує єдність суспільства, нікуди не годиться» [13, с. 26], — стверджував філософ, категорично не беручи до уваги всі існуючі форми церковно-державних відносин, включаючи англійську та російську моделі, при яких у церкви, на його думку, все одно залишається надмірна самостійність. Якщо Ш.-Л. Монтеск'є розглядав різні варіанти отримання державою користі для себе з реально існуючих релігій, то Ж.-Ж. Руссо категорично відкидав подібну можливість для держави. Йшлося не тільки про християнство. Вирішення проблеми, вважав Ж.-Ж. Руссо, полягало б у введенні сувереном громадянської релігії, догмати якої встановлюються як «правила співжиття, без яких неможливо бути ні добрим громадянином, ні вірним підданим».

У державі «суспільного договору» Ж.-Ж. Руссо не знаходилося місця не тільки для атеїстів, а й для католиків. Теоретично, допускаючи наявність у громадян «яких завгодно думок», говорячи про неможливість будь-кого зобов'язати вірити в догмати громадянської релігії, Ж.-Ж. Руссо нещадно відкидав всіх тих, хто в них не вірив, створюю-

чи тим самим нову, що вводиться зверху державну релігію в ім'я «загального блага» і примушуючи всіх до сповідання її догматів. У результаті історичні форми релігійної нетерпимості долалися Руссо не за допомогою затвердження свободи совісті, відділення церкви від держави, а за допомогою нової нетерпимості, що має скоріше цивільний, ніж власне релігійний характер.

Німецький філософ **Іммануїл Кант** (1724–1804 рр.) у своєму творі «Релігія в межах тільки розуму» (1793 р.) проводив межу між чистою моральною релігією, в якій людина «силою власного духу» пізнає в собі божественну волю, і релігією статутарною або богослужбовою, різновидами якої він вважав історичні релігії, включаючи християнство та іслам. Звичайно, домінує перший різновид, а всі інші повинні переходити в нього. Нині статутарна релігія, хоча і містить в собі в прихованому вигляді найважливіші моральні принципи, є ще дуже недосконалою. Вона заснована на помилковому уявленні про можливість досягнення блаженства шляхом виконання церковних приписів [14, с. 56].

Характеризуючи статутарну релігію в цілому, І. Кант відзначав, що можна паралельно використовувати поняття «різні види віри», оскільки справжня моральна релігія — одна, а різноманітні конфесії містять лише її елементи: «Тому доречніше говорити: ця людина тієї чи іншої (іудейської, магометанської, християнської, католицької, лютеранської) віри, ніж говорити, що вона сповідує ту чи іншу релігію». Таким чином, Кант не бачив принципових відмінностей між статутарною релігією, проголошуючи їх рівність.

Обґрунтуванням цих прав, а потім і практичним втіленням їх у життя, в тому числі на посаді президента США, активно займався **Томас Джефферсон** (1743–1826 рр.), який був також і автором американської «Декларації незалежності» (1776 р.).

Будь-яка свобода значима для Джефферсона і як самостійна цінність, і як спосіб самозбереження демократичного суспільства. Ним був написаний «Акт про встановлення релігійної свободи», прийнятий у 1786 році, в якому стверджувалося, що «ніхто не повинен примушувати відвідувати місця богослужінь або брати участь у складі релігійного культу», як і ніхто «Не повинен нести збитки через свої релігійні погляди або переконання; а навпаки, всі люди повинні бути вільні у сповіданні і відстоюванні в дискусії своїх релігійних поглядів, і що це в жодному разі не повинно позначатися на їхніх громадянських правах».

На ідеях «Акта про встановлення релігійної свободи» заснована перша поправка до Конституції США, що забороняє Конгресу встановлювати будь-яку релігію як державну чи забороняти її вільне сповідання.

Т. Джефферсон характеризував поправку як виявлення волі народу на користь права на свободу совісті.

У скороченому вигляді основну тезу Т. Джефферсона можна було б сформулювати так: християнська мораль необхідна для суспільства, але держава повинна бути відокремлена від будь-якої церкви [15,

с. 89]. Європейське просвітництво в той момент у цілому знаходилося лише на підступах до цієї тези.

В епоху Просвітництва відбулося не лише юридичне обґрунтування, а й практична реалізація права на свободу думки, совісті на релігії, оскільки: *по-перше*, свободу совісті та свободу релігії стали сприймати як природне, фундаментальне право кожної людини, що надане їй Богом; *по-друге*, заборонявся будь-який примус у питаннях релігії; *по-третє*, висувався принцип відокремлення церкви від держави; *по-четверте*, наголошувалося на праві вибору відповідного віросповідання, дотримання та публічного сповідання його, а також право бути атеїстом.

Доба Просвітництва стала тим періодом, коли право на свободу думки, совісті та релігії набуло риси невідчужуваного права, а окремі філософи, І. Кант та Т. Джефферсон формували ідею світської держави, в якій рівність громадян не залежить від релігійної приналежності.

Список використаних джерел

1. Швырев В. С. Рациональность как ценность культуры. М. : Прогресс-Традиция, 2003. 130 с.
2. Мееровский Б. В. Английские материалисты в XVIII в. : в 3 т. М. : Мысль, 1967. Т. 2. 445 с.
3. Западная философия от истоков до наших дней. Коллинз Энтони это: / Академик. URL : <https://goo.gl/nJ3wmB>.
4. Блинников Л. В. Великие философы: учебный словарь-справочник. М. : Логос., 1999. 432 с.
5. Мееровский Б. В. Джон Толанд. М. : Мысль, 1979. 190 с.
6. Стецкевич М. С. Свобода совести. СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. 299 с.
7. Берк Эдмунд. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию, в ПИСЬМЕ, предназначенном для парижского дворянина, написанном достопочтенным Эдмундом Бёрком MDCCXC / ПолитНаука. URL : <https://goo.gl/oK4zUs>.
8. Гольбах П. А. Система природы // Вибрані твори : у 2 т. М. : Изд-во соц. – економ. лит., 1963. Т. 1. с. 661-670.
9. Розділ 4. Керуватись власним розумом. Поль Анрі Гольбах // Вступ до філософії. Великі філософи / Всі предмети — Великий довідник школяра. URL : <https://goo.gl/Qggcqi>.
10. Гельвеций К. А. О человеке, его умственных способностях и его воспитании : в 2-х т. М. : Мысль, 1974. Т. 2. 115 с.
11. Вольтер Ф. М. Бог и люди : в 2 т. М. : Изд-во АН СССР, 1964. Т. 2. 430 с.
12. Монтескье Ш.-Л. О духе законов. Избранные произведения. М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. 570 с.
13. Руссо Ж.-Ж. Трактаты : в 3 т. М. : Наука, 1969. Т. 3. 704 с.
14. Кант И. Трактаты и письма. М. : Наука, 1980. 712 с.
15. Джефферсон Т. О демократии. СПб. : Лениздат, 1992. 335 с.

Надійшла до редакції 10.06.2017

Олейник У. Н. Утверждение права на свободу мысли, совести и религии в философии права эпохи Просвещения

Анализируется содержание права на свободу мысли, совести и религии в философии права эпохи Просвещения. Приводятся аргументы в пользу того, что именно этот период является особо значимым как в аспекте теоретического осмысления этого права, так и понятийного и концептуального их оформления, а также расширение возможностей практического, реализационного их проявления. Проанализированы принципиальные позиции таких философов и мыслителей, как: К. Шефтсбери, Дж. Толанда, Е. Коллинза, Д. Дефо, Дж. Пристли, Э. Берка, П. А. Гольбаха, К. А. Гельвеция, Т. Гоббса, П. Бейля, Б. Спинозы, Вольтера, Ш. Л. Монтескье, Ж.-Ж. Руссо, Э. Канта, Т. Джефферсона. Подчеркнуто, что именно в этот период право на свободу мысли, совести и религии стали воспринимать как естественное, фундаментальное право каждого человека, предоставленное ему Богом, которое, кроме практического понимания, требует правового закрепления, что и было сделано в таких международных документах, как: Декларация независимости США (в 1776 г.), Билль о правах (1789–1791 гг.), французская Декларация о правах человека и гражданина (1789 г.). Сделан упор на том, что с их принятием свобода совести была провозглашена официально и не сводилась только к свободе религиозной деятельности. Она включала в себя свободу мысли, убеждений, сознания и всего, что имело отношение к свободе духовного существования человека. Кроме того, под правом на свободу совести начали понимать не только право исповедовать любую религию, но и право быть неверующим, атеистом, отделение церкви от государства, а школы от церкви. Само же право на свободу мысли считалось особым духовным правом человека и требовало, по мнению мыслителей, особой защиты. Акцентируется внимание на системообразующих роли и значению института права на свободу мысли, совести и религии в системе других прав человека. Указывается целесообразность необходимости дать содержательное определение права на свободу совести, не привязывая его к понятию религии. Приводятся аргументы в пользу того, что это право ещё в эпоху Просвещения стало необходимым условием преодоления разобщенности человечества, правовой демократии, решения комплекса глобальных проблем. Сделан вывод, что содержание свободы мысли, совести и религии охватывает все разнообразные формы мировоззренческой ориентации, которые могут реализоваться как единолично, так и коллективно в равной степени. Доказывается, что эпоха Просвещения стала особенно значимым периодом как теоретического оформления права на свободу мысли, совести и религии, так и практического его проявления.

Ключевые слова: свобода мысли, совести и религии, Просвещение, философско-правовая парадигма, свободомыслие, естественное, неотчуждаемое право, атеизм, принуждение в религии, деизм, вера, убеждения.

Oliynyk, U. M. Adoption of the Right to Freedom of thought, Conscience and Religion in the Era Enlightenment Philosophy of Law

The article deals with the content of the right to freedom of thought, conscience and religion in philosophy of law in the Enlightenment. The arguments are given that this period is particularly important as for theoretical understanding of law as for its conceptual design and practical empowerment. The principled positions of philosophers Anthony Ashley Cooper, 3rd Earl of Shaftesbury, John Toland, Anthony Collins, Daniel Defoe, Joseph Priestley, E. Burke, Paul-Henri Thiry, Baron d'Holbach, Claude Adrien Helvétius, T. Hobbes, Pierre Bayle, B. Spinoza, Voltaire, Charles-Louis Montesquieu, J.-J. Rousseau, E. Kant, T. Jefferson have been analyzed. It has been claimed that in that time the freedom of thought conscience and religion were seen as natural, fundamental right of every person provided by God, which is in addition to a practical understanding of the needs of legal consolidation, which was done in such international documents as the Declaration of Independence (1776), the Bill of Rights (1789–1791), the French Declaration of human and civil rights (1789). Emphasizes on the adoption of their freedom of conscience was proclaimed officially not confined only to the freedom of religion. It included, that the freedom of thought, belief, conscience and all that is relevant to the spiritual freedom of human existence. In addition, as the right for freedom of conscience is understood not only the right to practice any religion, but also the right to be an unbeliever, an atheist, separation of church and state and school and church as well. The right for freedom of thought was supposed as special human and spiritual right that required, according to thinkers, special protection. Attention is focused on systematically important role and significance of the institution of the right for freedom of thought, conscience and religion in the system of other human rights. The feasibility of the need to give a meaningful definition of the right to freedom of conscience is indicated without linking it to the concept of religion. The arguments are presented that this right even in the age of Enlightenment was an obligatory condition for overcoming the fragmentation of humanity, law democracy and solving complex of global problems. It was concluded that the content of freedom of thought, conscience and religion includes all the various forms of ideological orientation that can be realized both individually and collectively equally. It is proved that the Enlightenment has become particularly important as the theoretical period of the right for freedom of thought, conscience and religion and its practical manifestation.

Keywords: *freedom of thought, conscience and religion; Education; philosophical and legal paradigm; freethinking; natural, inalienable right; atheism; compulsion in religion; deism; faith; belief.*

